

Kerajaan Melayu Tua di Utara Semenanjung

oleh

PROF. DATO' DR. NIK HASAN SUHAIMI BIN NIK ABD. RAHMAN

Mulai kurun pertama Masihi muncul beberapa buah kerajaan awal di utara Semenanjung Tanah Melayu. Antara kerajaan-kerajaan itu ialah P'an-p'an, Tun-sun, Chu-tu-kun (Tu-kun) Chih-tu, Lang-ya-shiu, Chieh-cha, Chia-lan-tan, Ho-lo-ton, Fo-lo-an, Peng-keng and Takola.¹ Di bekas tapak-tapak kerajaan awal itu kemudiannya lahir kerajaan baru di abad-abad selepas abad ke-13 Masihi iaitu kerajaan Yala, Nara, Patani, Satun, Saiburi (Teluban), Reman, Legeh, Kelantan, Perlis dan Kedah, Terengganu dan Pahang. Perbezaannya di antara kerajaan awal dan kerajaan baru ialah amalan agama iaitu yang awal mengamal agama Hindu dan Buddha dan yang baru agama Islam.

Wilayah Semenanjung Tanah Melayu itu adalah penting dan strategik di zaman itu. Dengan itu wilayah utara Semenanjung Tanah Melayu berperanan sebagai batu loncatan bagi perkembangan dan penyiaran kebudayaan di zaman pra-sejarah, sama ada melalui perpindahan penduduk, diffusi atau kedua-duanya.

Apakah bentuk kerajaan awal itu? Mengikut catatan China, P'an-p'an umpamanya dijelaskan sebagai.²

"The Kingdom of P'an-p'an is situated to the south-west of Lin-yi (Campa) on a bay of the sea, to the north is separated from Lin-yi by the small sea. One can reach it by boat from Chia-chon (Tong-king) in forty days, and it adjoins the kingdom of Lang-ya-hsiu. The people all learn the brahmanical writings and greatly leusence the law of the Buddha. In the ninth year of the Cheng-kuan period (635) they sent an embassy to court with an offering of local products.

1 Paul Wheatley, *The Golden Khersonese*, Kuala Lumpur.

2 *Ibid.*

Negeri Ho-lo-tan pernah menghantar perutusan ke negeri China pada tahun 430.³ Mengikut pendapat Moens,⁴ Ho-lo-tan itu terletak di Kelantan dan nama Ho-lo-tan mengikut pendapat beberapa orang sarjana yang lain adalah sama dengan nama K'ou-lu-tan dan Kau-lo-chieh. Sementara itu, Tan-tan telah menghantar perutusan ke negeri China pada tahun 530.⁵ Kedudukan negeri ini mungkin bersempadan di antara negeri Kelantan dan Terengganu dan mengikut Paul Wheatley, adalah di satu kawasan di Kuala Sungai Besut.⁶ Negeri Ch'ih-tu (Tanah Merah) menerima perutusan daripada negeri China pada tahun 607.⁷ Ianya dipercayai terletak di Ulu Sungai Kelantan. Pendapat itu didasarkan kepada keterangan geografi yang tercatat dalam laporan China dan dipadankan dengan keadaan alam sekitar di kawasan Ulu Sungai Kelantan.

Di samping itu pula terdapat kesan-kesan perlombongan emas di zaman purba di kawasan itu.⁸ Slain daripada emas, logam timah juga dipercayai wujud di bumi negeri Kelantan. Kawasan lombong emas di Ulu Sungai Kelantan, ialah kawasan sekitar Ulu Galas dan Sungai Neggiri (Sungai Jenera dan Sungai Wias) dan kawasan yang menghala ke timur laut ke kawasan Sungai Setong, Sungai Mempelam dan kawasan yang terletak ke utara iaitu kawasan di timur Sungai Pergau (Sungai Jintiang dan Sungai Sokor). Juga, kawasan di barat laut iaitu kawasan sekitar Sungai Tadoh yang menghala ke Tomoh yang terletak di Ulu Sungai Telubun (Sungai Sai dan Sungai Ia). Kawasan Ulu Belom dan Ulu Sungai Patani juga di antara kawasan yang dipercayai kaya dengan logam emas. Kawasan-kawasan itu tersibar dari kawasan lombong emas yang terkenal pada satu ketika dahulu iaitu Raub, di negeri Pahang. Logam emas itu boleh di lombong melalui teknik tradisional.

Logam emas memang telah menjadi bahan yang paling utama dan istimewa kepada manusia sejak zaman purba. Kawasan yang kaya dengan sumber logam itu akan menjadi terkenal di seluruh dunia dan menjadi tumpuan kepada pedagang dan pengembara. Semenanjung Tanah Melayu adalah tergulung di dalam kawasan yang digelar Suvarnahumi yang memberi maksud Bumi Emas atau Semenanjung emas. Di dalam peta Ptolemy, beberapa buah sungai utama di Semenanjung Tanah Melayu dicatatkan. Mengikut pendapat Paul Wheatley sudah pastilah bahawa sungai-sungai yang utama yang tercatat dalam peta itu adalah sungai yang ada kaitan dengan kawasan perdagangan yang berdagang emas. Sungai Attaba yang terdapat dalam peta itu dipercayai sebagai sungai Lebir di negeri Kelantan.⁹

Wilayah Utara Semenanjung Tanah Melayu merupakan kawasan terawal di

3 O.W. Wolters, *Early Indonesian Commerce*, New York, 1967, hlm. 151. O.W. Wolters mempunyai pendapat yang berbeza tentang tempat letak Ho-lo-tan itu. Beliau berpendapat bahawa Ho-lo-tan itu terletak di Jawa. *Malayan Branch of Royal Asiatic Society*, Vol. XVII (2) 1939 hlm. 17.

4 J.L. Moens, "Srivijaya, Yava en Kataha", *Journal Malayan Branch of Royal Asiatic Society*, Vol. XVII (2) 1939 hlm. 17. Diterjemahkan oleh R.J. de Touche.

5 Paul Wheatley, *op.cit.*, Kuala Lumpur, 1961 hlm. 52.

6 *Ibid.*, hlm. 55.

7 *Ibid.*, Lihat peta hlm. 34.

8 Anker Rentse, *op.cit.*, hlm. 31.

9 F.L. Dunn, *Rain-forest Collectors and Traders*.

Semenanjung Tanah Melayu mengalami perubahan dan perkembangan sosio-ekonomi dan kebudayaan yang pesat. Justeru itu wilayah utara ini terkumpul kerajaan-kerajaan dapat disitu. Hanya pada abad ke-7 Masihi mulai muncul pula satu wilayah pertumbuhan sosio-ekonomi dan kebudayaan yang kedua didaerah Semenanjung Tanah Melayu Sumatera dan Borneo. Wilayah pertumbuhan kedua ini merangkumi kawasan selatan Tanah Melayu, Sumatera Selatan dan Kalimantan. Kuasa politik dan ekonomi di wilayah kedua ini dipegang oleh Srivijaya dan kemudiannya Melayu-Jambi.

Kedua-dua wilayah ini boleh dianggap sebagai wilayah Melayu berasaskan kepada bahasa dan penduduknya. Wilayah utara bahasanya pada tahap seelum 1500 lebih banyak dipengaruhi bahasa Austro-Asiatic sementara di wilayah kedua oleh bahasa Austronesia. Namun begitu sebelum kedatangan British kita lihat kedua-dua wilayah itu majoriti penduduk terdiri daripada mereka yang boleh berbahasa Melayu dan bangsanya Melayu. Tetapi kawasan utara Semenanjung Tanah Melayu khususnya di kawasan selatan Thailand semenjak kawasan itu terletak dalam Thailand maka penggunaan bahasa Melayu makin menurun kerana diganti oleh bahasa Thai walaupun majoriti penduduk orang Melayu dan beragama Islam.

Persoalannya ialah bagaimanakah wilayah utara Tanah Melayu menjadi kawasan yang terawal iaitu sejak kurun Masihi pertama menerima perubahan dan mengalami perkembangan sosio-economic yang pesat. Keadaan ini mempunyai kaitan yang rapat dengan perkembangan-perkembangan yang berlaku sejak zaman pra-sejarah.

Disamping itu kedudukan wilayah itu sendiri dalam konteks perkembangan manusia dan tamadunnya saling berkait dengan keadaan alam sekitar. Di zaman-zaman yang bermula lebih kurang $\pm 35,000$ tahun dahulu kawasan ini khususnya dan Semenanjung Tanah Melayu, amnya berperanan sebagai jambatan kepada penyiaran manusia dan tamadunnya. Ini boleh berlaku kerana pada waktu itu bumi berada dalam zaman Plestosen iaitu zaman air batu. Di kala itu Pentas Sanda dan Sahul timbul dan manusia boleh bergerak melalui Semenanjung Tanah Melayu ke Borneo, Jawa dan Sumatera dengan berjalan kaki dan tidak payah mengharungi laut seperti Selat Melaka, Laut China Selatan dan Laut Jawa. Keadaan sedemikian berterusan sehingga 11,000 tahun dahulu apabila berakhirnya zaman Plestosen.

Maka di antara 11,000 tahun dan 2500 tahun dahulu, manusia di Semenanjung Tanah Melayu, kebanyakan tertumpu di kawasan wilayah utara ini iaitu di Wilayah Thailand dan Malaysia dan berkembang maju. Kewujudan gua-gua batu kapur yang banyak di kawasan tersebut membolehkan manusia menetap di kawasan tersebut. Di Wilayah Utara ini dilaporkan terjumpa banyak tapak-tapak arkeologi, alat batu jenis mesolitik atau Hoabinh. Antara tapak-tapak itu ialah Gua Cha, Gua Kecil, Gua Taat, Guar Kepak dan lain-lain lagi.

Pada tahap 11,000–5,000 tahun dahulu itu manusia di Wilayah Utara ini hidup berinteraksi antara mereka yang tinggal sekawasan. Keadaan ini dapat dilihat daripada tinggalan artifak di tapak-tapak zaman tersebut. Interaksi itu terjalin melalui

rangkaian jalan dalaman darat. Namun begitu selepas 5,000 tahun dahulu jenis artifak dan cara pengkebumian mayat mengalami perubahan. Perubahan ini dapat dilihat melalui perkembangan dan kemajuan teknologi alat batu seperti kapak batu, gelang batu dan pemukul kulit kayu untuk membuat pakaian kulit kayu. Mulai dari tahap itu juga muncul artifak tembikar tanah.

Perubahan ini dianggap oleh sesetengah sarjana seperti Heine-Golden,¹⁰ Duffi¹¹ dan ramai lagi diakibatkan oleh kedatangan imigran iaitu Proto-Melayu dari kawasan ke timur laut dari Semenanjung Tanah Melayu. Alasan bukti yang digunakan ialah bentuk beliung/kapak batu empat segi dan pembawa kebudayaan itu adalah penutur bahasa Austronesia dengan melihat kebelakang sifat-sifat budaya masyarakat primitif yang masih wujud di dalam kawasan tersebut tetapi tidak diambilkira taburan tembikar tanah (Duffi: 16). Namun demikian, penelitian yang dibuat oleh B.A.V. Peacock, F.L. Dunn dan Leong Sau Heng mengambilkira tembikar tanah yang dijumpai di Gua Cha, Bukit Tengku Lembu, Gua Musang dan Gua Kechil terutama tembikar tanah jenis kaki tiga adalah hasil terbitan tapak-tapak arkeologi di Ban Kao dan Sai Yok dan beberapa tapak lagi terletak di kawasan tengah dan barat daya Thailand. Maka tembikar bukan datang dari kebudayaan Lungshanoid melalui Ban Kao dan Sai Yok ke Wilayah Utara Semenanjung Tanah Melayu seperti yang diandaikan oleh Sorensen (1964)¹² dan Heekeren (1967).¹³ Apabila diteliti tembikar-tembikar itu didapati berbeza daripada tembikar Lungshanoid (Leong San Hang, 1980).¹⁴

Disamping itu tidak mungkin di zaman teknologi Naolitik, perahu yang boleh belayar dalam jangka waktu yang lama dan mengharungi laut yang jauh, berjaya dihasilkan dengan menggunakan kapak batu dan beliung batu. Tidak mungkin wujud "effective sea-faring" di zaman Neolitik seperti yang dicadangkan oleh F.L. Dann.¹⁵ Juga tidak benar pendapat Duff¹⁶ iaitu Gua Cha adalah tapak yang menerima "sudden and deep canoe penetration by the Neolithic immigrants". Apa yang berlaku ialah tembikar tanah yang dijumpai di Wilayah Utara Semenanjung Tanah Melayu adalah barangan import dari Wilayah Thailand tengah dan barat daya Thailand.

Jalinan rangkaian jalan yang menghubungkan penduduk di Wilayah Semenanjung Tanah Melayu Utara dengan Wilayah di luarnya adalah seperti catatan Anker Rantse¹⁷ iaitu Kelantan, Kedah, Perak, Pahang, Perlis dan Patani dapat dihubungi melalui jalan darat dan sungai. Daripada Kuala Sungai Kelantan, seseorang pengembara boleh mengembara ke Pahang melalui Sungai Lebir, Sungai Galas dan Sungai Nenggiri. dari situ, melalui Sungai Tembeling dan Sungai Jelai ianya

10 Roger Duff, *Stone Adzes of Southeast Asia*, New Zealand, 1970.

11 Heine-Geldern. Prehistoric Research in the Netherlands Indies, Science and Scientists in the Netherlands India. N. York: 1945.

12 Sorensen.

13 Van Heekesen.

14 Leong Sau Heng.

15 F.L. Dunn.

16 Roger Duff.

17 Anker Rantse.

akan sampai ke Kuala Sungai Pahang. Melalui Batu Melintang di Hulu Sungai Pergau, seseorang itu dapat masuk ke negeri Perak dan Kedah. Caranya ialah dengan menyeberangi sempadan negeri Thai masuk ke Lembah Belom di negeri Perak melalui Sungai Todoh (anak Sungai Pergau). Lembah Belom ini bersambung dengan Betong di Hulu Sungai Patani. Dengan melalui Sungai Ketil seseorang itu dapat masuk ke Kuala Sungai Merbok. Sungai Patani dan Sungai Telubin adalah di antara kawasan yang boleh dihubungi melalui Sungai Pergau dan Lembah Belom. Dengan itu maka kemungkinan besar ada pedagang-pedagang yang menggunakan jalan darat dan sungai untuk menyeberangi Semenanjung Tanah Melayu ketika jalan laut iaitu jalan melalui Selat Melaka tidak begitu selamat akibat daripada kewujudan lanun. Jalan-jalan darat dan sungai itu menjadi penyambung kepada pusat perdagangan di Lembah Bujang iaitu kawasan di sekitar Sungai Merbok.

Tempo pembangunan sosio-ekonomi dan politik kawasan utara Semenanjung Tanah Melayu menjadi lebih rancak. Mulai abad pertama Masihi keadaan ini juga ada kaitan dengan perkembangan yang berlaku sejak zaman pra-sejarah dan juga dengan perkembangan dalam perdagangan. Kalau di zaman pra-sejarah perdagangannya adalah di antara kawasan dalaman dengan pesisir di zaman mesolitik dan di antara Wilayah Utara Tanah Melayu dengan Thailand Tengah dan Barat Daya di zaman neolitik, maka perdagangan ini berkembang apabila wujud perdagangan melalui jalan laut dengan Vietnam dan India di zaman pra-sejarah akhir iaitu zaman logam. Bukti-bukti arkeologi daripada pelbagai tapak di wilayah utara Semenanjung Tanah Melayu itu memang banyak.

Perdagangan jarak jauh melalui jalan laut yang terus berkembang pada awal abad pertama Masihi membawa kepada perubahan yang ketara dalam hubungan India dan Semenanjung Tanah Melayu. Semenanjung yang dikenali dengan Suvarnabhumi oleh penulis dan pedagang-pedagang India telah muncul kerajaan-kerajaan awal yang rajanya berkonsepsikan kepada kult agama Hindu atau Buddha. Keadaan ini dapat dirujuk kepada tinggalan-tinggalan arkeologi. Antara kult agama Hindu yang paling popular ialah perajaan berasaskan kepada kult Visnu dan Siva.

Di kerajaan yang terletak di Takuapa, Selatan Thailand, kult raja adalah Visnu. Di Chaiya semasa kerajaan P'an-p'an juga mengamalkan kult Visnu. Tetapi kerajaan-kerajaan di pantai timur Wilayah Semenanjung Utara memaparkan keadaan yang mana pegangan kult itu sering berubah. Umpamanya di zaman kegemilangan kerajaan Srivijaya di abad ketujuh, kawasan Wilayah Utara ini mengamalkan kult Avalokitesvara. Namun begitu, oleh kerana sifat kerajaan yang kosmopolitan maka amalan-amalan agama masyarakat yang berada di kerajaan-kerajaan tersebut juga pelbagai. Tetapi majoriti penduduk adalah pengikut kepada kult yang dipuja oleh raja.

Amalan seni agama, senibina dan adat istiadat golongan raja dan bangsawan adalah berasaskan kepada kebudayaan India. Bahasa Sanskrit adalah bahasa sci. Berasaskan kepada sumber China pula didapati bahawa kebudayaan golongan atasan

itu diwarna-warni pula oleh amalan-amalan kebudayaan tempatan sebelum kedatangan pengaruh Hindu dan Buddha.

Daripada catatan-catatan penulis China kita dapat melihat secara umum tentang bentuk negeri-negeri awal itu. Dari segi politik, negeri-negeri itu membuat hubungan politik dengan negeri China sejak zaman Emperor Wu (141–87 S.M.)¹⁸ Negeri-negeri itu telah menghantar perutusan ke negeri China. Tujuannya ialah untuk menguatkan kedudukannya. Tetapi bermula daripada abad ketiga Masihi negeri-negeri itu telah dipengaruhi oleh kuasa kerajaan Funan iaitu negara pelaut yang terkuat pada masa ini.¹⁹ Selepas daripada abad ke-17 masihi dengan kelemahan kuasa Funan, negeri-negeri itu menjadi bebas. Namun demikian daripada akhir abad ke-7, pengaruh kerajaan Srivijaya telah mula mempengaruhi kedudukan negeri-negeri itu.²⁰

Bentuk kerajaan menunjuk ciri-ciri yang berasaskan kepada konsep pemerintahan keindiaan adalah teokratik. Di puncak sistem ialah raja. Di bawahnya terdapat beberapa orang pembesar. Bilangan pembesar itu berubah dari negeri ke negeri. Di Chih t'u umpamanya, golongan Brahman memainkan peranan yang besar dan penting dalam adat istiadat perajaan.²¹ Pembesar-pembesar di negeri Chin-tu adalah seorang Sa-t'o-chia, dua orang To-na-ta-yu, tiga orang Chia-li-mi-chia yang berkuasa ke atas politik negeri, seorang Chu-lo-mo-ti yang berkuasa dalam hal undang-undang jenayah dan dalam negeri jajahan dilantik Na-ya-chia dan sepuluh orang Po-ti.²² Pembentukan kerajaan seumpama itu mungkin lahir akibat daripada kesedaran tentang peri pentingnya di institusikan dan disahkan kekuasaan raja serta juga organisasi pentadbiran negeri. Pemerintah-pemerintah itu sudah sedar tentang wujudnya cara menginstitusikan dan pengesahan kuasa itu melalui hubungan secara langsung atau tidak langsung dengan India. Mereka akan menjemput Brahman dan pendita India datang ke negerinya selain daripada pedagang-pedagang. Walaupun ritual India diamalkan di kota-kota tetapi ritual yang tidak berbentuk keindiaan seperti upacara pengkebumian mayat melalui ritual burung juga diamalkan.

Hubungan di antara negeri awal di Asia Tenggara dengan India mungkin lahir daripada kepantasan bangsa Melayu sebagai pedagang laut. Daripada laporan yang terdapat dalam Chien Han Shu,²³ iaitu sebuah sumber China tentang zaman itu kita dapat gambaran bahawa hal itu sebenar. Oleh kerana kapal-kapal China belum lagi berupaya mengharungi Laut India, maka kapal pedagang bangsa-bangsa di Asia Tenggara yang membawa mereka ke India di abad-abad sebelum abad keempat.²⁴ Bangsa yang digelar "barbarians" oleh penulis China dalam Chien Han Shu itu meliputi bangsa Yueh di China Selatan, dan termasuklah bangsa Cham, Melayu

18 Paul Wheatley, *op.cit.*, hlm. 8.

19 C. Coedes, *The Indianised States of Southeast Asia*, Kuala Lumpur, 1968, hlm. 36–80.

20 Lihat O.W. Wolters, *op.cit.*

21 Paul Wheatley, *op.cit.*, hlm. 26–30.

22 *Ibid.*, hlm. 28.

23 *Ibid.*, hlm. 8–9.

24 O.W. Wolters, *op.cit.*, hlm. 150 dan Paul Wheatley, *op.cit.*, hlm. 8.

dan India.²⁵ Bangsa-bangsa di Asia Tenggara digelar sebagai Kun-lun oleh orang-orang China.²⁶ Ungkapan nama yang sama bagi bangsa-bangsa di Asia Tenggara juga muncul dalam teks *Periplus of Erythrean Sea*, yang ditarik kepada abad kedua Masihi.²⁷ Sarjana-sarjana mempercayai bahawa ungkapan nama itu memberi maksud yang sama dengan ungkapan Qumr dan waq-waq (atau uaq-uaq atau wak-wak) yang terdapat dalam teks Arab.²⁸

Kelahiran kerajaan-kerajaan awal bukan kerana pembentukan koloni oleh orang-orang India. Kedatangan kebudayaan India dipanggil dan bukan dipaksa. Kebudayaan India datang setelah masyarakat di sini sudah bersedia menerimanya demi kepentingan pemerintah. Justeru itu kita dapat lihat inskripsi-inskripsi awal seperti inskripsi Mon dan inskripsi Srivijaya bahasa yang diguna adalah bahasa tempatan dan skrip sahaja yang dibawa dari India.

Keadaan masyarakat di kerajaan awal boleh dibanding dengan di zaman Melaka, iaitu ada golongan pemerintah, pembesar, rakyat dan pedagang. Pedagang pula terdiri daripada berbagai bangsa. Tinggalan arkeologi di kerajaan awal di Takuapa umpamanya menunjukkan kehadiran pedagang Tamil pada abad ke-7 masihi. Hal yang sama juga dapat dilihat berlaku di Lubuk Tua Sumatera. Inskripsi Takuapa berbunyi:

"The tank (by) name Sri-[Avani] – Naranam which was dug by ravarman Gu [na] [m] 'an himself, is placed under the protection of the members of Manigraman dan of the men of the Vanguard and/cultivators".²⁹

yang menggambar kehadiran Vanik-graman guild dari India Selatan pada abad ke-9 Masihi.

Tertumpunya kerajaan-kerajaan awal di kawasan utara ini adalah kerana pada tahap awal di kawasan utara ini adalah kerana pada tahap awal perdagangan jarak jauh melalui laut adalah menyusuli pantai. Maka lahirlah pelabuhan-pelabuhan persinggahan (landfall ports) di pantai timur dan barat utara Semenanjung. Juga, pedagang lebih senang naik kapal ke satu destinasi dan menyambung perjalanan mengikut jalan darat melalui jalan-jalan darat yang dikenali sebagai "trans-isthman" routes dan lalu menyambung perjalanan kapal di pantai sebelah lagi. Maka mencullah pula pelabuhan disitu.

Mengikut Paul Wheatley terdapat jalan "tran-peninsular".³⁰ Tetapi di kawasan utaralah yang paling banyak iaitu 8 jalan yang penting iaitu (1) the Three Pagodas and Three Cedis Route (ii) the Tennasserim River Route (iii) Kra Isthmus Route

25 *Ibid.*, hlm. 12.

26 Gabriel Ferrand, *Le K'ouen-louen et les Ancienes Navigations Interoceaniques dans les Mers du Sud, extrait de Journal Asiatique*. Paris, 1919 hlm. 7-18.

27 Anthony Christie, "An Obscure Passage from the Periplus". *Bulletin School of Oriental and African Studies*, Vol. 19, 1957 hlm. 345-353.

28 Keith Taylor, "Madagascar in the Ancient Malaya-Polynesian Myths".

29 E. Hu Itzch "Supplementary note on a Tamil inscription in Siam, *JRAS* 1, 1914, 397-398.

30 Paul Wheatley, *op.cit.*, XXVI.

(iv) Takuapa River Route (v) Trang River route (vi) Kedah–Patani Route (vii) Perak–Patani Route dan (viii) Kelatnan–Melacca Route.

Kesimpulan

Kawasan wilayah utara Semenanjung Tanah Melayu merupakan kawasan yang mempunyai penduduk yang terawal dan terbesar jika dibanding dengan kawasan di selatan. Pembentukan tamadun dan wilayah berlaku di kawasan itu terlebih dahulu daripada kawasan selatan. Masyarakat di antara itu mencerminkan masyarakat satu baka yang melalui pengalaman yang sama tanpa batasan sempadan sehingga kedatangan British. Walaupun wujud satu lagi zon perkembangan tamaddun di Nusantara selepas abad ke-7 akibat kemunculan kuasa Srivijaya, Wilayah Utara masih penting dalam perdagangan dan penyiaran pengaruh yang menyebabkan Srivijaya menguasai Wilayah Utara selewat-lewatnya 775 masihi berasaskan inskripsi Ligor.